

Am fost rugată, cu o insistență măgulitoare, să scriu un al patrulea volum din *Povestea vieții mele* și, datorită marelui interes cu care au fost primite primele trei cărți, aproape peste tot în lume ca să zic așa, am cedat tentației de a scrie din nou.

Am considerat însă, că acest al patrulea volum cu greu poate avea același titlu, așa încât am ales pe cel de sus ca fiind cel mai potrivit. Ar mai fi multe, încă, de spus, viața mea e plină de întâmplări și personaje – dar – cu trecerea anilor ea a devenit din ce în ce mai puțin viața mea, și mai mult o implicare în viețile altora, vieți mai tinere dar atât de legate de a mea încât au devenit aproape inseparabile. Astfel că, inevitabil, relatările vor avea goluri, vor fi anumite omisiuni, anumite tăceri și discreții.

‘Înțelepciunea presupune și multă durere, și cu cât devii mai înțelept, cu atât crește și tristețea.’ Încetul cu încetul deprindem cu toții acest adevăr, dar lucrul cel mai trist dintre toate este să-ți dai seama, mereu, că tocmai cei la care ții mai mult, te mâhnesc cel mai tare. Aceasta este parte din viață și trebuie acceptată împreună cu multe altele; de multe ori nici nu reușim să-i ajutăm pe cei care ne sunt mai dragi și mai apropiați – cei cu care și pentru care am trăit.

Așadar această carte va fi cuprinde pur și simplu capitole din viața mea – care chiar dacă nu mai au o consecuție strictă, au în schimb multe de spus.

Se spune că, pe măsură ce îmbătrânim, ne amintim foarte clar ceea ce am lăsat cu mult timp în urmă, în schimb evenimentele recente ne scapă. Posibil. Dar eu n-am atins, probabil acea vârstă, pentru că mi-am păstrat obiceiul de a percepe totul în imagini, ca niște tablouri care au uneori precizia detaliului: forme, culori, sunet, miros, atingere; un șir lung de întâmplări diverse care se înlănțuie una după alta; mai mari sau mai mici,

Capitole târzii din viața mea

triste sau vesele, amuzante sau tragice, sau chiar absurde, uneori; un lung șir de întâmplări: Viața – Viața mea.

Atunci când suntem tineri suntem prea ocupați, avem prea puțin timp pentru a gândi care-i „rațiunea a tot ceea ce se întâmplă“; nu ne oprim să reflectăm asupra faptului că și cele mai mărunte dintre actele noastre au propriile lor consecințe, că nimic nu este stabil pe vecie, nici timpul, nici evenimentele. Suntem grăbiți să înaintăm, impetuoși, ca să ne facem loc și luăm și loviturile necesare ca parte a jocului; speranța este cu noi mereu, iar viitorul este al nostru pentru a câștiga!

Viața este un imens mozaic făcut din bucățele mărunte: la început suntem prea puțin interesați de model, ci doar de plăcerea alcătuirii lui și ne impacientăm la fiecare obstacol; totul ar trebui să corespundă dorințelor noastre imediate! De aici și greșelile, căderile, emoțiile, cât și dezamăgirile și deziluziile – dar cu toate acestea, cât de minunat pare totul, câtă splendoare, cât de promițător.

Apoi vine și un moment când toate piesele își găsesc locul potrivit în mozaic și deodată este complet, în fața ochilor noștri, ca o pictură – ne uităm mirați – și înțelegem.

Dar tocmai acum, când jocul meu e complet, când, cu o luciditate aproape crudă îi înțeleg semnificația, când se desfășoară logic și clar în fața ochilor mei, tocmai acum, din cauza altora trebuie să păstrez tăcerea și, bizuindu-mă pe simțul umorului care m-a însoțit prin atâtea vicisitudini, voi spune numai anumite capitole, lăsând pe seama istoriei să completeze o poveste pe care eu aș fi putut s-o spun cu adevărat.

UNU

Reconsiderări postbelice

Am încheiat cel de-al treilea volum la momentul reîntoarcerii în capitala noastră, chiar în acea seară când, după o recepție fastuoasă am stat în vechea biserică¹, lângă mormântul lui Mircea².

Da, suntem într-adevăr din nou acasă! Lungul coșmar a luat sfârșit, ne-am întors acasă învingători: România Mare era un fapt împlinit și eram aclamați ca fiind primul rege și prima regină a tuturor românilor – fără îndoială o realizare, dar – ei bine, exista în întreaga lume un mare ‘dar’. Peste tot se iviseră noi situații, harta Europei se schimbaseră, se fărâmițaseră tronuri, iar vindecările, după o încercare atât de cumplită, așa cum prevăzusem, nu erau un lucru ușor; și nici să reînozi la loc atâtea fire rupte.

Cei care rămăseseră în partea ocupată a țării aproape că deveniseră niște străini. Era ceva dureros de vlăguit în înfățișarea lor; ca și cum trăind în lipsuri și teroare s-ar fi restrâns la jumătate din dimensiunile obișnuite. Iar căutătura ochilor era furișată reflectând spaime încă vii. Nevoiți fiind să plece capul în fața invadatorilor nu era ușor să-i readuci la verticală. Cei care, din teamă ori din oportunism pactizaseră cu ocupanții nu aveau curaj să ne privească în ochi, iar cei care suferiseră pe seama convingerilor și fidelității lor, deși triumfători acum, erau încă înspăimântați de anii de subjugare.

Era mai înțelept să nu răscolești prea adânc în inimi și conștiințe; în anumite situații, cunoașterea absolută nu aduce nici un beneficiu. Toată

Capitole târzii din viața mea

lumea suferise, unii mai demn decât ceilalți dar toți aveau nevoie de încurajări, de o mână întinsă.

Noi în Moldova, deși trăiserăm într-o tensiune continuă, ne-am bucurat totuși de libertate, fiind astfel scutiți de anumite umilințe. Suferința noastră era de altă natură dar acum era momentul să vindecăm și să reconstruim, nu era înțelept să separăm prea mult oile de capre; trebuia închis un ochi, cu tact pentru a reuși.

Bineînțeles, trebuia să participăm la toate festivitățile, indiferent de numărul lor. Poporul dorea să-și exprime gratitudinea pentru reîntoarcerea noastră și bucuria ne a ne vedea din nou în mijlocul lor, dar nici eu și nici Regele nu doream să risipim bani în acest fel. Erau atâtea alte lucruri mult mai importante de făcut și aveam încă trupe aliate în orașul nostru: doream să fie tratați cu toate onorurile iar populația îi înconjura cu proverbiala ospitalitate românească.

Era un sentiment minunat să fii din nou printre prieteni, și treptat, începeam să ne obișnuim cu bucuria. Încă mă simțeam mai familiară colindând spitalele, sau printre cei sărmani decât participând la banchete oficiale sau la recepții festive.

Gripa spaniolă făcea încă ravagii, astfel că eram mereu în vizite printre soldații englezi, francezi și români, doborâți de această cumplită maladie. Doctorii mă avertizau mereu de pericolul contagiunii și mă sfătuiau să nu-i las pe pacienți să-mi sărute mâna. Dar bânduind aproape doi ani printre toate formele de boli contagioase, fără a-mi lua nici cele mai elementare precauțiuni eram ca surdă la insistențele lor, convinsă fiind că eram imună. De data asta însă, n-am mai avut același noroc și, la scurt timp după întoarcere m-am îmbolnăvit, plătind astfel tributul bolii exact atunci când toți erau dornici să mă glorifice pentru ceea ce, în termeni atât de elogioși, numiseră bravura și rezistența mea eroice. Pentru câteva zile se temuseră chiar că-și vor pierde Regina, de care aveau încă, atâta nevoie.

Cred că eram cu mult mai epuizată decât îmi dădeam seama; imensul efort de până atunci era la final dar eu parcă nu mă mai puteam adecva la pace și liniște. Cu zâmbetul pe buze am declarat că „aparțin vechilor canoane, deci presupun că timpul meu a trecut“. Oricum, pentru aproape trei săptămâni, într-adevăr am fost foarte bolnavă.

Reconsiderări postbelice

Nu mai fusesem niciodată bolnavă, în afară de o flebită după nașterea celui de-al șaselea copil,³ și mărturisesc că am amintiri teribil de neplăcute de pe urma acelor douăzeci de zile de suferință.

Tocmai planificasem cu mult entuziasm un banchet uriaș, în cinstea soldaților englezi, francezi și români, care urma să aibă loc în Sala de bal a vechiului palat. La masă urma să ia loc ofițeri și soldați deopotrivă, prezidați chiar de noi. Totul era pregătit; mă îngrijisem personal de fiecare detaliu, dar exact cu o seară înainte, ticăloasa de gripă m-a pus la pat. Mă gândeam că mă voi trezi a doua zi, bazându-mă pe energia mea obișnuită dar a fost numai o iluzie; nu puteam să-mi ridic capul de pe pernă, abia vedeam și cu toate acestea am insistat să supervizez felul cum se îmbracă fiicele mele pentru acea ocazie mare. A doua zi, când au venit să-mi povestească ce mare succes a avut banchetul, m-am întors cu fața la perete și i-am rugat să tacă: și numai auzul cuvântului „mâncare“ era mai mult decât puteam suporta. Credeam că nu voi mai putea pune niciodată vreo îmbucătură în gură. Căci asta e felul în care își tratează celebra gripă spaniolă, victimele!

În timpul bolii am avut halucinații stranii – parcă aș fi fost dedublată în permanență și simțeam celălalt eu al meu stând întins lângă mine, luând tot felul de forme. Părți dispartate ale trupului meu parcă aveau fețe! Era ceva oribil. Ca și cum cunoștințe întâmplătoare, alese parcă dintre cele mai urâte mi-ar fi ținut permanent companie, fără să pot scăpa de ele.

Și mai era senzația aceea ciudată de dizolvare în neant: parcă mă topeam în pat, devenind acorporală, luptându-mă din rășputeri să nu dispar de-a binele, în acest mod ciudat. Îi ceream să stea lângă pat și să mă țină de mână generalului Ballif,⁴ „Temătorul“, cum îl numeam eu pe acest militar auster, sever, însoțitorul și sfătuitorul meu; marea sa „teamă“ era pentru mine un fel de garanție împotriva invaziei de umbre ce se furișau în jurul meu pentru a mă anihila.

Toți erau foarte buni; doamna mea de companie, Simky Lahovary, a petrecut mai multe nopți într-un fotoliu în dormitorul meu, în cazul în care aș fi avut nevoie de ea. Prin ceața febrei vedeam slab tot felul de chipuri aplecându-se deasupra mea: Nando⁵, copiii, bătrâna Nini, prieteni, doctori, dar totul părea un vis urât.

Capitole târzii din viața mea

Moartea se târa încet în cârca vieții. Totul mă copleșea, lacrimile curgeau prea repede; simțeam că nu voi mai putea să-mi recuperez vreodată vigoarea, iar durerea din fiecare parte a corpului era insuportabilă... Dar, după o perioadă de slăbiciune abjectă și descurajare aproape morbidă am reușit în cele din urmă să mă refac și să fac față existenței cu nenumăratele ei obligații.

Unul dintre ultimele lucruri pe care reușisem să-l pun la punct înainte de a cădea pradă năpastei spaniole a fost ca Nicky⁶ al nostru să plece la Londra împreună cu domnul Mișu⁷ (ministrul nostru la Londra) și colonelul Boyle⁸, deoarece mă asiguraseram, prin amabilitatea regelui George⁹ că băiatul va fi primit la Eton – un mare privilegiu având în vedere că este foarte greu să intri în această școală a școlilor. Era îngrozitor să-l știu pe Nicky plecat atât de departe, într-o perioadă în care mijloacele de comunicare obișnuite nu fuseseră restabilite, cu poșta pe care nu se putea conta iar scrisorile veneau după săptămâni întregi. Dar realizam că, în condițiile prezente, cu situația haotică și nesigură din țară, el avea mai multe șanse la școală, decât acasă. În plus, colonelul Boyle care pleca spre Anglia garanta cu capul pentru băiat. Știam că mă puteam baza în întregime pe credinciosul meu ‘pionier’* (cum își spunea singur) și știam de câtă energie era capabil pentru a duce o treabă la bun sfârșit. Scuzele nu existau în mintea lui: se ținea de cuvânt oricât de greu ar fi fost. Astfel că, atunci când m-am reîntors la viață, micul meu Nicky nu mai era acolo să-mi fie allean și recreere.

Lucrurile n-au stat pe loc pe timpul bolii mele; delegații transilvăneni au fost primiți de Rege care lua astfel contact cu noii săi compatrioți și, atunci când m-am însănătoșit suficient de bine, stând pe canapea, i-am putut primi și eu pe Maniu¹⁰, Vaida Voievod¹¹, Goldiș¹², Popp¹³ și episcopii, Miron Cristea¹⁴ și Hossu¹⁵. Emoție mare, o bucurie cu sufletul la gură și multe speranțe pentru viitor ... Asigurări entuziaste de loialitate.

Între timp venise și mica mea verișoară Marie Putiatin, fiica unchiul Paul,¹⁶ ca refugiată, reușind să scape din teroarea Rusiei Roșii.

---

* Colonist în ținuturile sălbatice, muntoase și împădurite ale Canadei – n.tr.

Reconsiderări postbelice

Și în acest caz influența colonelului Boyle s-a dovedit determinantă. Experiența ei fusese terifiantă așa că atunci când m-am simțit în stare să-i primesc cum se cuvine, pe ea și tânărul ei soț, i-am rugat să accepte ospitalitatea noastră. Marie venise practic doar cu hainele de pe ea, iar garderoba mea, destul de sărăcăcioasă, avea nevoie de o căutare îndelungată ca să o pot îmbrăca cât de bine puteam.

Trebuie amintit în ce fel de dezorganizare, absolută și fără de speranță se afla țara la acea dată. În doi ani de ocupație România fusese prădată fără milă; inamicul își înfipsea ghearele peste tot. Mâncarea era tot mai rară; ne confruntam din nou cu foametea. Magazinele erau goale, lipseau până și cele mai elementare produse, neputând fi obținute pentru nimic în lume. Nu se găseau materiale pentru haine, nu se găseau pantofi, nici săpun, nici medicamente! Opresorii noștri luaseră totul și, din cauza lipsei comunicațiilor, nu veneau mărfuri nici din afară: eram la fel de săraci ca în timpul războiului. Între țara noastră și cele aliante se aflau teritoriile învinșilor, cu frontiere nesigure și intoxicate de bolșevism. Vechea ordine fusese distrusă iar noua hartă a Europei nu luase încă forma definitivă. Noi eram la mijlocul acestui haos total, încercând să rezistăm pe cât puteam de bine și să depășim dificultățile.

Jurnalul meu descrie în detaliu lunga concepție a efortului de reconstrucție, de ajutor, reorganizare, de a ridica și a pune pe picioare din nou ceea ce fusese dislocat și distrus. Acel prim an a fost o luptă continuă împotriva celor mai copleșitoare ciudățenii, și cu siguranță, 1919 și anii care au urmat pot fi clasificați ca perioada cea mai ocupată din viața mea.

În timpul exilului nostru la Iași¹⁷ devenise un obicei să fiu consultată în toate problemele: oamenii se obișnuiseră să se uite la mine ca la centrul de coordonare al fiecărui efort. Și îi obișnuisem să-i ascult la orice oră din zi; nimeni nu se întreba dacă eram capabilă de acel efort ori dacă nu cumva eram obosită, dacă chiar era treaba mea, nu, pur și simplu nu aveam de ales. Erau zile de extenuare, dincolo de limitele umane dar a trebuit să îndur și să trec mai departe, fără să mă gândesc la ce a fost, fără să privesc în urmă, fără să arăt vreun semn de descurajare ori anxietate.

Capitole târzii din viața mea

La toate acestea se adăuga faptul că eram tracasată de propriile mele necazuri, pe care trebuia să le port în secret, să arăt lumii curaj când, în realitate eram sfâșiată de o tristețe insuportabilă, care ar fi putut periclita toată munca de până atunci.

Partea luminoasă a peisajului consta în faptul că soseau mereu în România oameni interesanți. Am cunoscut multe persoane plăcute și am câștigat câțiva prieteni minunați. Pe moment totul era în întregime militarizat: luptele încetaseră dar încă nu exista nici dezarmare și nici pace!

Din cauza situației din Ungaria, armata noastră era încă mobilizată și, în cele din urmă am fost rugați de Alianții noștri să mășăluim în acea țară nenorocoasă, pentru a lupta împotriva bolșevicilor, care, sub conducerea lui Bela Kun¹⁸ răsturnaseră ordinea, jefuind pământurile. Peste tot era confuzie, obstrucții, obstacole: era o stare clocotită de nemulțumire și frământare. Războiul durase prea mult, distrugând, dispersând și răsturnând totul. Era o vreme de schimbare și revoltă generală, apăreau diverse curente; și nici un cuvânt miraculos nu putea potoli dezordinea. Regii și împărații dispăruseră fără să fi fost înlocuiți cu altceva: nu se cristalizase încă nici o altă formă de guvernământ, fiecare se ridica împotriva celuilalt, peste tot era o atmosferă generală de dezorganizare haotică și nemulțumire.

Generalul Berthelot¹⁹ a mai rămas în România, multe luni după război, împreună cu o parte din personalul său. Prezența lui era o garanție solidă. Mai era, de asemenea un încântător general britanic, Greenly²⁰ care era un susținător ferm al cauzei noastre, cât și un prieten adevărat. După plecarea generalului Berthelot, pentru o vreme generalul d'Enselme a fost consilier militar, fiind înlocuit și el, după ce primise o misiune la Odesa, de către generalul Pathé. Acești domni militari au păstrat legătura în permanență cu mine, astfel că am primit, mai mult neoficial multe informații, unele teribil de dezagreabile, pe care urma să le transmit mai departe, în doze mici și cu tact, regelui²¹ care nu avea timp să asculte mereu întreaga poveste. Vedeau în mine omul căruia i se poate spune adevărul întreg, chiar și acele lucruri care ar fi doborât persoane mai robuste sufletește decât mine și asta pentru că eu nu mă plângeam niciodată, nu ceream îndurare și foarte puțini erau cei ce știau cât de mult mă consumam în sinea mea, pentru veștile rele care-mi ajungeau la ureche. Eram capabilă să primesc cu cel mai desăvârșit calm cele

Reconsiderări postbelice

mai neplăcute situații, chiar dacă-mi tremurau genunchii iar zâmbetul nu-mi piera de pe buze pentru nimic în lume.

În România știrile ajungeau mai greu dar existau zvonuri despre o apropiată conferință de pace, la Paris și din toate anunțurile uimitoare, se vorbea despre faptul că Wilson²² urma să vină în Europa ca arbitru pentru a ajuta la risipirea confuziei europene. Acesta era într-adevăr, un eveniment nemaiauzit. Brătianu devenise foarte îngrijorat, încercând să prefigureze tratamentul de care avea să aibă parte România din partea Marilor Puteri. Eu însumi ascultam cu sufletul la gură toate știrile ce soseau din Anglia sau Franța.

O altă supărare continuă era cea determinată de politica noastră internă. În loc să-și dea mâna într-un efort comun de reconstrucție, partidele noastre politice erau rușinos de dezbinat, acuzându-se și sabotându-se reciproc, zădărniciind toate încercările regelui de a crea un guvern de uniune națională. Am fost nevoită să încremenesc ore întregi pe scaun, ascultând intrigile diferiților „mari oameni“ ai noștri, care se detestau unii pe alții. Aveam chiar un anume scaun, pe care-l numeam „scaunul opoziției“ și nu puțini au fost cei ale căror confesiuni fără de speranță mi-a fost dat să le aud de la cei aflați în acel scaun. Și dacă a fost un ceas în care partidele să fie în consens, acela a putut și ar fi trebuit să fie atunci când aspirațiile mai vechi ale României au fost împlinite. Dar acestea n-au trecut, nici atunci și nici mai târziu... Începusem să cred că voi intra în mormânt fără să mai văd acea Unire, care ar fi însemnat putere, vigoare, prosperitate și progres pentru țara pe care o iubeam.

D O I

Eforturi

Era în casa mea atunci când săraca Marie Putiatin¹ a primit vestea morții tatălui ei. Știam că unchiul Paul împreună cu alți trei mari duci fuseseră aruncați în închisoarea fortăreței Petru și Pavel și că viețile lor erau în pericol. Știrile din Rusia veneau neregulat și erau înnebunitor de contradictorii dar, atunci când ajungeau la noi, erau știri numai de spaimă, persecuție și înfrângere. În acele zile armata albă încă spera cu disperare să întoarcă situația, dar era roasă de dezbinare și deși Alianții amenințau cu intervenția armată, nici o țară nu era practic capabilă să ofere ajutor militar efectiv. Lumea era obosită de război iar Rusia reprezenta o problemă prea vastă, prea greu de rezolvat. S-ar putea scrie volume întregi despre toate greșelile care s-au făcut atunci, despre eternele speranțe deșarte, situații neînțelese, despre toată îngrozitoarea suferință îndurată dar asta depășește competența mea; trebuie să las altora să deslușescă posibilitățile înfrânte și despre stările de lucruri pe care nici o minte omenească nu s-a dovedit suficient de clarvăzătoare pentru a o putea înțelege corect.

Prințesa Paley² soția morganatică a unchiului Paul a scris propria ei poveste, despre cum, în mod eroic dar inutil, a încercat să salveze viața soțului ei și să-l scoată din închisoare, având în vedere că era o persoană foarte bolnavă. Mulți și-au dat cuvântul, dar bolșevicii nu respectau promisiunile, astfel că într-o zi fatidică, toți patru mari duci (vechiul meu

Eforturi

prieten George Mihailovici, care fusese cu noi la Iași se afla printre ei) au fost scoși din celulă , dimineața devreme, au fost împușcați în secret, fără avertisment, unul dintre ei ținând în brațe o pisicuță, care îi fusese companion de carceră.

Veștile au ajuns la noi prin Anglia: o telegramă trimisă de fratele Dimitri [Pavlovici], care, încă de la asasinarea lui Rasputin, plecase în Persia unde se afla și în acel moment, sub protecție britanică. Nu voi uita niciodată acea seară. Îmbrăcată în hainele mele cele mai deosebite, tocmai mă îndreptam către lift, fiind rugată să prezidez un concert oficial. Marie mă condusesese până la ușă pentru a-mi ura noapte bună, când mi-a fost înmânată o telegramă, pe care am și deschis-o imediat: „Tata a fost ucis...” scria și câteva detalii ale crimei. Am privit-o pe Marie și tremuram, mă albisem la față. Marie a ghicit imediat conținutul telegramei; se aștepta la așa ceva. Iar eu trebuia să merg la concertul respectiv unde mă aștepta toată lumea, căci așa sunt viețile și obligațiile reginelor; trebuie să-și calce mereu pe inimă.

Marie a rămas o vreme la noi – am încercat să o ajut pe cât de mult am putut. Se închisese în durerea ei dar înțelegeam prin ce trece; imaginea cumplită a morții violente a tatălui ei trebuie că-i juca mereu în fața ochilor. Căci unchiul Paul fusese un om atât de blând, de jovial, care n-ar fi spus nimănui o vorbă rea. Putiatinii erau în siguranță la noi acasă iar Mariei îi plăcea România, care, în multe privințe îi amintea de Rusia natală, mai ales câmpiile largi din jurul Bucureștilor, presărate cu sate mici amuzante și neîngrijite. De câte ori ne permitea vremea o luam în lungi plimbări cu mașina decapotabilă. Zăpada se topise, noroiul era de nedescris și drumurile aproape impracticabile; dar obișnuită fiind, încă de la Iași să merg de una singură peste tot, îmi făcusem obiceiul de a conduce prin zonele sărace pentru a afla direct care erau necazurile oamenilor. Aveam la mine mereu pungi cu zahăr pentru copii, care, pe timpul ocupației fuseseră lipsiți de un asemenea lux.

Așa am intrat în legătură cu foarte mulți dintre cei care, demobilizați fiind acum, mă cunoșteau din spitalele de pe front și peste tot pe unde mergeam eram primită cu exclamații de bucurie. Figura mea era familiară tuturor.

Capitole târzii din viața mea

Într-o zi am oprit mașina într-o mahala dintre cele mai sărace și îndepărtate. O droaie de copii cu fețe palide s-au înghesuit în jurul mașinii pentru a-și primi tainul de zahăr, când, dintr-o casă se apropie în fugă un bătrân marcat de bucuria de a mă fi văzut.

„De unde mă cunoști?” l-am întrebat.

„Nu mă mai țineți minte?” a exclamat vechea cunoștință, „eu eram unul dintre bătrânii de care aveți grijă să primească hrană, la Coțofenești³; lucram la intendență, printre cei pe care nimeni nu-i lua în seamă pentru că eram necombatanti, dar dumneavoastră veneți în fiecare seară pe deal cu zahăr și țigări pentru noi, vă aduceți aminte?”

Bineînțeles că am reacționat ca și cum l-aș fi recunoscut și că mă bucuram de întâlnire la fel de mult ca și el. Mi-a acoperit mâinile cu sărutări după care, întorcându-se către vecinii care se adunaseră în jur a strigat: „Uitați-vă bine la ea ca la Mama noastră, aceea care nu a îngăduit ca fiii noștri căzuți în luptă să fie aruncați în gropi comune, ci a stat ferm acolo insistând ca fiecare soldat să fie îngropat cum se cuvine, separat; am auzit-o cu urechile mele!”

Bătrânul era cam confuz atunci când spunea întâmplarea; și exagera puțin, dar am fost mișcată de entuziasmul lui și de memoria care mărise ca o lupă virtuțile mele.

În aceeași zi, pe drumul de întoarcere mașina s-a împotmolit în noroi. Imediat au apărut fețe binevoitoare și brațe puternice gata să ne ajute. Pe partea mea era un tânăr îmbrăcat cu o haină militară veche care împingea din toate puterile. Am remarcat o mică cruce care-i atârna la gât și l-am întrebat de unde o are. Dezvelind un șir de dinți albi mi-a zâmbit spunând: „Dumneavoastră mi-ați dat-o. Zăceam rănit în spital (a menționat un număr de ordine) și când ați ajuns în dreptul meu mi-ați pus cruciulița asta la gât. O port de-atunci mereu“. Aici, tot în acea zi, încă un prieten anonim îmi întorcea recunoștința lui! Am simțit cum mi se pune un nod în gât. De-a lungul anilor mi s-a întâmplat de multe ori să fiu salutată entuziast de mulți dintre ai mei, în toate cele patru colțuri ale țării și, de fiecare dată simțeam că eu trebuia să le fiu recunoscătoare, pentru omagiul amintirii ce mi-o păstrau. Erau momentele în care simțeam că nici un efort nu fusese în van; eu nu mi-i puteam aminti pe toți dar ei toți își aminteau de mine.

Eforturi

Acea amintire plină de iubire a poporului meu a fost partea cea mai fericită a imaginii de după război: căldura, partea însorită, partea sufletească. Mult mai puțin plăcute erau eternele conflicte politice, intoleranța generală și nemulțumirea, bâjbâiala într-o atmosferă de nesiguranță, plină de suspiciune. Ca și cum, obosiți fiind de atâta eroism, toți erau gata să-și critice vecinul, să descopere la alții greșelile pe care nu doreau să le vadă la ei înșiși. Nu mai exista indulgență, ci doar o sfâșiere mutuală, în locul unei solidarități solide și benefice idealurilor comune. Regele și cu mine sufeream mult din cauza dezbinării poporului și a inabilității sale de a se uni; asta făcea să pară totul de mii de ori mai greu și mai descurajant.

Visul de veacuri se realizase: România Mare era un fapt împlinit, dar nu trebuia să rămânem încremenți în acest punct. Aveam în fața noastră un munte de muncă dură, multe probleme de rezolvat care presupuneau reorganizare și omogenizare a diverselor elemente, instituții.

Țara aproape se dublase ca întindere, populația era neomogenă, noi elemente trebuiau luate în seamă și trebuiau tratate cu tact, pentru a fi atrase înspre noi, pentru a fi gradual absorbite într-un singur stat; multe au trebuit să fie trecute prin sită. Nu mai exista o unitate totală legislativă, monetară, sau religioasă. Era foarte bine să vorbești despre frații de dincolo de munți – cu siguranță că aveau aceeași limbă, aceleași aspirații, dar ei de asemenea aveau propriile obiceiuri, mândrie și suspiciuni. De secole au fost oprimați, așa că era ușor să fie bănuitori, să fie mereu în gardă, gata să vadă o ofensă în orice încercare de apropiere, iar sentimentele fraternale nu se dovedeau întotdeauna atât de puternice!

Nu trebuia uitat, de asemenea că traversam o perioadă de schimbări sociale acute: noi valori peste tot, măsuri noi, dorințe noi și speranțe noi și toate acestea pe fundalul unei lumi întregi obosite de patru ani de carnagiu, care golise Europa de reprezentanții ei cei mai valoroși, lăsând în urmă o generație neexperimentată, eliberată de vechile tradiții, doritoare de nou, așteptând un mesaj miraculos, o schimbare deosebită care să deschidă ușa către un viitor diferit și bineînțeles mai bun.

Bolșevismul era în expansiune, propaganda sa distructivă se făcea simțită în toate țările o dată cu o perfidă și stăruitoare încercare de a răsturna

Capitole târzii din viața mea

ordinea existentă și instituțiile, de a incita la anarhie, de a hrăni spiritul revoluției și nemulțurile.

În plus tot felul de inhibiții păreau a fi năpădit țările victorioase, un fel de neputință oarbă de a valorifica avantajul învingătorului, o tendință de delăsare, de irosire a unui timp prețios și oportunități, acționând fără un scop precis în loc de a trece imediat la munca de reorganizare și reconstrucție a ceea ce fusese înainte de război. Domina spiritul de revanșă, încercarea de a pasa răspunderea greșelilor, o lipsă de unitate, de generozitate și înțelegere spontană. Se rosteau cuvinte mari dar lipsite de convingere și care nu transmiteau încredere celor care le auzeau, rămânând vorbe goale, în cele din urmă. Ceva era greșit undeva, dar ce anume?

Intuiam toate acestea, dar entuziasmul și credința mea nu puteau fi omorâte într-o zi. Eram plină de speranță, credeam în misiunea mea și îmi urmam idealul cu o neșărită încăpățănare, chiar dacă era teribil de deprimant să bați mereu la uși închise ori să faci față ignoranței din jur, a incapacității generale de a surprinde esențialul. Simțeam că se plecase pe un drum greșit dar vocea mea nu era destul de puternică pentru a convinge spiritele egoiste, pentru care temerile mele nu însemnau nimic. Speram însă că această viziune îngustă, în care fiecare era pentru sine avea să fie doar o perioadă de tranziție, o urmare firească a oboselii generate de lunga perioadă de rezistență eroică și, în optimismul meu invincibil chiar credeam că pot fi de ajutor!

Dar nu era un moment prielnic să stai și să filozofezi, ori să deplângi faptul că lucrurile nu erau așa cum ar fi trebuit și, ca să fiu sinceră, chiar dacă cei considerați oameni importanți ai momentului erau dezamăgitori, existau însă mulți alții ale căror nume n-au fost înscrise nicăieri, care făceau o muncă curajoasă și excelentă.

Problema hranei era cea mai acută; la fel și spitalele: dezorganizarea era totală, iar în retragere, inamicul luase tot ce se putea astfel încât, la fel ca la Iași, munca trebuia reluată de la început, fiind nevoie de eforturi enorme pentru a realiza măcar puțin.

Din fericire, în acele timpuri grele, atât Crucea Roșie americană cât și organizația Hoover care se ocupau de hrana copiilor săraci ne-au susținut.

Eforturi

Aceștia au fost întâmpinați cu cea mai mare bucurie, căci noi eram aproape la fel de nevoiași ca și vecinii noștri învinși, având nevoie de urgență pentru a fi ajutați. Am trimis SOS-uri în toate direcțiile și am primit un ajutor mare prin materialele trimise atât de Crucea Roșie britanică precum și de la cea canadiană, dar dificultatea cea mai crudă era că fiind atât de îndepărtați, toate transporturile veneau la noi extrem de greu și nesigur, astfel încât câțiva din generoșii donatori n-au reușit să ne trimită darurile lor.

Am venit împreună cu muncitori excelenți și eficienți din acele organizații americane prețioase, care și-au arătat dorința de a coopera cu mine și sub conducerea mea. I-am primit pe toți cei care au venit; ne vedeam des și am devenit prieteni excelenți. Am reunit pe doamnele noastre cele mai filantropice, cum ar fi Hélène Pherekyde, care toată viața ei a fost o neobosită promotoare a muncii de caritate, doamna Vintilă Brătianu și cumnata ei Didina Cantacuzino⁴, Olga Sturdza, Simky Lahovary, doamna Popp și nenumărate altele pe care mi-ar lua prea mult timp să le enumăr. Și grăsunul meu prieten, ministrul Alecco Constantinescu⁵ s-a regăsit din nou în primele rânduri. Bun la toate și practic totodată, era mereu gata să dea o mână de ajutor cu toate că din când în când petrecărețul din el îi diminua munca de caritate, ceea ce mă făcea să spumeg și să folosesc un limbaj mai energetic decât unul politic cu el. Dar cu toate micile lui hachițe rămânea un prieten loial, și de-a lungul anilor a rămas un aliat constant. Dar nu am de gând să încarc aceste pagini cu descrieri lungi cu diferitele noastre eforturi folositoare. Acestea au fost laudabile și erau, atunci principala noastră preocupare dar citirea lor ar fi extrem de plicticoasă.

Există totuși ceva pe care aș vrea să-l amintesc, lucrul meu de inimă, întreprins de mine personal și neoficial. Cu ajutorul lui Carol am planificat un sistem de utilizare al ambulanțelor 'Regina Maria' și pe timp de pace. Cum tot ce era serviciu public fusese lăsat de izbeliște, transportul în comun era unul dintre punctele cele mai slabe. Cu camionetele mele am constituit un serviciu de urgență care transporta bolnavii și s-a dovedit util în timpul epidemiei când am alergat până peste puteri. Aveam de asemenea mașini care transportau mâncare, combustibilul fiind o mare problemă în acea iarnă, iar pe timpul grevelor am devenit distribuitorii pâinii în întregul oraș, mai ales în cartierele sărace. Nu aveam pretenții, nu făceam propagandă,

Capitole târzii din viața mea

nici nu așteptam mulțumiri. Eram total independenți și făceam totul cu entuziasm și dragoste și bunăvoință. N-am refuzat niciodată să ajutăm pe cineva și eram solicitați pentru cele mai neobișnuite situații dar nimic nu ni s-a părut vreodată sub demnitatea noastră. Mi-am alergat Fordurile fără milă, vreo doisprezece ani până când s-au desfăcut bucăți, unul după altul. Tout passé...

În timp ce-mi struneam nervii ca să pot face față valului de necazuri ce nu se mai terminau, Brătianu⁶, împreună cu Mișu și generalul Coandă⁷ pleaseră la Paris pentru Conferința de Pace iar veștile parvenite indicau faptul că premierul nostru nu avea o viață tocmai ușoară acolo. Aliații noștri înclinau să ne lase baltă. Fiind obligați să negocieze cu inamicul, datorită atitudinii Rusiei revoluționare, mai marii lumii erau pe cale de a face un târg dur, ignorând cererile noastre și lăsându-ne pe dinafară.

Ascultam zvonurile cu pumnii strânși și inima palpitând. Știind ce îndurase țara și cu cât curaj ne îndurasem soarta eram copleșită de indignare și aveam discuții îndelungate cu prietenii credincioși care mai erau încă în țară, ca generalii Berthelot și Greenly, cât și cu alții mai puțin importanți dar la fel de entuziaști apărători ai idealurilor noastre cum era Evans Griffith, prietenul meu galez. Cu fiecare ocazie când apăram drepturile noastre, discursul meu era extrem de pătimaș, obrajii mi se aprindeau iar ochii-mi sticleau tăioși, aproape sălbatici – copiii obișnuiau să numească privirea asta „ochii de lup ai mamei“. Eram conștientă de impactul vorbelor mele, astfel că nu-mi cruțam cuvintele și știam cum să aprind flacăra în privirile celor ce mă ascultau, cum să-i incit. Apoi, într-o bună zi, pe neașteptate regele m-a întrebat dacă aș fi de acord să plec în străinătate pentru a pleda acolo cauza noastră. M-am întrebat dacă voi avea destul curaj să iau asupra mea această răspundere. Brătianu era cel care avusese idea. Ardoarea entuziasmului meu era binecunoscută alor mei și apoi nimic nu este mai elocvent decât o femeie răscolită. Aș fi de acord?

‘Eu? Să merg la Paris și la Londra? Eu? Să susțin cauza noastră? Neoficial, bineînțeles dar, totodată, considerată de ai mei ca fiind cea mai potrivită de a face acest lucru pentru România.’ un fior de mândrie mi-a străbătut toată ființa. ‘Eu? Desigur; eu eram cea chemată – da, cred că mă simțeam capabilă să-mi susțin pledoaria chiar și în fața celor “trei mari”!’

Eforturi

‘Și care ar fi pretextul călătoriei?’

‘O vizită la Nicky⁸, la Eton.’

‘Da, era o idee bună și ce bucuroasă eram să-l revăd pe Nicky! Dar puteam să iau cu mine și cele trei fete? Nu voiam să le las singure tocmai acum. Viața noastră era prea dezorganizată, nimic nu mergea cum trebuie și chiar nu voiam să le las acasă în asemenea condiții!’

Da, puteam să iau fetele cu mine.

‘Și când trebuia să încep?’ Eram teribil de nepregătită, prost dotată pentru o plecare atât de grăbită, cu atâta treabă pe cap și atâția oameni care depindeau de mine. Îmi venea să râd și să plâng în același timp, atât de multe emoții și gânduri mă copleșeau dintr-odată. Nu mai fusesem plecată de cinci ani! Și acum această ocazie neașteptată și toată perspectiva care se deschidea în fața mea ... să fiu aleasă pentru a-mi apăra țara!

Mă cuprinsese o stare de emoție ușor de explicat. Trebuia să plec în străinătate cu o asemenea misiune! Mă duceam chiar în mijlocul evenimentelor. De aceea mă simțeam puțin amețită, și chiar aveam nevoie de timp pentru a-mi aduna gândurile.

Regele mi-a zâmbit cu bunătate; el a înțeles gradul de presiune în care mă aflam, și pentru a mă calma a început să-mi explice care era planul, astfel că, pe măsură ce-mi vorbea am început să-mi revin, să văd drumul mai clar, să cântăresc în liniște dificultățile, să-mi adun toate puterile.

‘Da, voi merge, am spus – o să fac tot ce pot. Era o misiune pe care o puteam îndeplini, mă simțeam capabilă s-o fac, nu eram nici nervoasă și nici speriată. Îmi făcea chiar plăcere; dar era posibil să merg întâi la Iași? Orașul mă aștepta; promisesem că o să revin pentru câteva zile; bătrânul, bunul Iași se va fi simțit abandonat de noi; ar fi fost posibil să merg?’

Da, era posibil; de altfel plecarea în străinătate trebuia bine pregătită: încă se călătorea dificil; trenurile nu circulau regulat, șoselele erau nesigure, ca și frontierele iar când călătorul era o regină ... Da, era timp suficient.

Așadar am plecat pentru o săptămână la Iași împreună cu cele două fete mai mari; dragul nostru oraș al exilului ne-a primit cu brațele deschise, cu emoție, cu amintirea celor doi ani întregi, pentru care am împărtășit aceleași speranțe și primejdii.

Capitole târzii din viața mea

Ce de amintiri ne copleșeau! Fiecare colț de stradă, fiecă casă, fiecare piatră familiară, până la glodurile din nesuferitul pavaj, unde unele din găuri au fost astupate de mântuială în vederea primirii noastre. Iașiul a făcut cel mai bun efort de care era în stare pentru a avea o înfățișare festivă. Dar pânza nouă pentru steaguri nu era de găsit; săracele, vechile steaguri care fluturau în vânt erau pale și decolorate, și făcea ca tot acel efort de a părea strălucitor și festiv să pară mai degrabă jalnic.

Cu greu am ajuns la casa mea, unde potrivit vechiului obicei, camera mea fusese umplută de toți cei ce aveau nevoie de sfaturi, simpatie și ajutor. Orașul, care odată mai degrabă îi displicuse venirea noastră, azi părea abandonat, izolat, chiar puțin neînsemnat. Locuitorii săi care erau obișnuiți să ne aibă printre ei, să conteze pe ajutorul nostru, pe încurajările noastre, așa încât azi urarea lor de bun venit nu era lipsită de plângeri și văicăreli.

Am avut nevoie de toată puterea și tot tactul din lume pentru a le face pe plac și pentru a alina resentimentul că Iași-ul nu mai era centrul lumii noastre.

Am revizitat toate spitalele, școlile, cantinele săracilor și toate celelalte instituții care funcționau pe cât posibil. Mitropolitul Pimen⁹, generalul Petala¹⁰ și Olga Sturdza lucrau cot la cot, menținând pe linia de plutire acele instituții caritabile de care era încă atâta nevoie, în aceste timpuri de sărăcie. Nu mi-am îngăduit nici un moment de pauză, iar fetele mele și-au adus cu bravură aportul; și ele erau copleșite de memoria a tot ceea ce a fost cândva.

A urmat un bun rămas impresionant și zgomotos la gară – cu multe urări de bine și binecuvântări – multe regrete, multe promisiuni, cuvinte de încurajare – și trenul nostru implacabil ne ducea din nou departe de Iași și amintirile sale de neuitat.